

KADOC INTERNATIONALE NIEUWSBRIEF 2009

COLOFON

MEDEWERKERS

Lieve Claes
Jan De Maeyer
Karim Ettourki
Gert Gielis
Jimmy Koppen
Patricia Quaghebeur
Pieter Raymaekers
Maarten Van Dijck
Vincent Viaene
Luc Vints

VORMGEVING

Alexis Vermeylen

ILLUSTRATIES

KADOC

JAARLIJKS

INHOUD

2
Kloosterkwesties in negentiende-eeuws Europa
Patrimonium en maatschappelijk debat

7
Religieuze internationales in de moderniteit
De wisselwerking tussen religie en globalisering

8
Educating a Catholic Elite.
*Middelbare internaten voor jongens en meisjes
in de negentiende en twintigste eeuw*

12
Bouwers van de moderne maatschappij
De rol van de ingenieurs in de negentiende eeuw

14
Identiteit(en) en religieuze instituten
Relins-studiedag

17
Van heinde en verre
Het migrantenmiddenveld en zijn erfgoed

19
Zevenjaarlijkse processies en feesten in de Maas-
Rijnregio
Dynamiek en flexibiliteit van een traditie

Kloosterkwes- ties in negentiende-eeuws Europa

Patrimonium en maatschappelijk debat

MAARTEN VAN DIJCK & JIMMY KOPPEN

In 2006 startten KADOC-K.U.Leuven en de Vakgroep Geschiedenis van de Vrije Universiteit Brussel een gezamenlijk FWO-project met als titel “De kloosterkwes- tie. Religieuze instituten en hun patrimonium in België, 1773-1921. Ontwikkeling, beheer en maatschappelijk debat”. Het project wil de financieel-maatschappelijke impact duiden en evalueren van de religieuze instituten in de Zuidelijke Nederlanden/België in de periode 1773-1921. Het draagt inzichten aan over het reveil en de organisatie van het religieuze leven in de negentiende-eeuwse samenleving en de wijze waarop het werd ge- contesteerd.

Daartoe worden twee deelonderzoeken verricht: KADOC-K.U.Leuven staat stil bij de herkomst en het beheer van het roerend en onroerend patrimonium van de religieuze instituten; de VUB bestudeert de socio-politieke vertogen over hun organisatie en hun financieel-maatschappelijke invloed. In het kader van het project werden (met steun van het FWO) eind 2008 twee internationale workshops georganiseerd. We overlopen een aantal interessante bijdragen en schetsen de voornaamste conclusies.

HET BEHEER VAN PATRIMONIUM EN FINAN- CIËN VAN ORDEN EN CONGREGATIES IN DE LANGE NEGENTIENDE EEUW

Het beheer van het patrimonium en de financiën is geen randfenomeen in de geschiedenis van orden en congregaties. Dat mag wel de belangrijkste conclusie zijn van de workshop “Patrimony, business and management of orders and congregations in Europe, 1789-1914” die begin november 2008 werd georganiseerd. De workshop vond plaats op de vertrouwde KADOC-site in het voormalige minderbroedersklooster in de Vlamingenstraat. Tijdens een tweedaagse zoektocht peilden onderzoekers van zes verschillende nationaliteiten naar de materiële basis van orden en congregaties in West- en Zuid-Europa. De bijdragen kunnen in vier thematische onderdelen worden geplaatst: de vaak moeizame zoektocht naar middelen, conflicten tussen leken en religieuzen over het beheer van religieuze instituten, de juridische structurering van het patrimonium en de inplanting van het patri- monium in het stadsweefsel.

DE ONTWIKKELING VAN MIDDELEN, STRUCTUREN EN PATRIMONIUM

De moeilijke zoektocht naar inkomsten was een centraal thema in de presentatie van Xavier Dusausoit (UCL) over de Belgische jezuïeten. Zij hoopten de sociëteit vorm te geven op basis van wat zij als de traditie aanzagen. Maar ze moesten al snel rekening houden met de gewijzigde negentiende-eeuwse omstandighe- den. Harry Van Royen (Museum Duinenabdij en Pro- vinciale Hogeschool Limburg) kwam tot gelijkaardige conclusies voor de trappisten in België. Zij konden niet terugvallen op uitgebreide eigendommen, zoals de cisterciënzers in het ancien régime. Zij werden bij- gevolgd gedwongen om andere activiteiten te ontwik- kelen, waarbij tot op zekere hoogte de vraag van de lokale markt werd gevolgd. Michel Casta (Université de Picardie-Jules Verne) presenteerde een casus over

de ontwikkeling van de benedictinessen van Erbalun- ga op Corsica. Hun bouwprojecten werden voortdu- rend gesteund door financiële tekorten. Enkel dankzij vrijgevege lokale mecenasen konden de werken op lange termijn min of meer worden voltooid. Aloïs Greiler (generaal maristen Rome) ging vervolgens in op de financiering en organisatie van de maristen. De congregatie zou aanvankelijk met de steun van de Propaganda Fidei instaan voor de missionering van Australië en Nieuw-Zeeland, maar na een financiële mislukking werd het apostolaat gericht op het middel- baar onderwijs in Frankrijk.

De vier voorgaande papers werden geconfronteerd met twee referaten over de eigendommen van re- ligieuze instituten aan de vooravond van de Franse Revolutie. Preston Perluss (Grenoble II) toonde aan dat het overgrote deel van de inkomsten van de Pa- rijse kloosters op het einde van de achttiende eeuw afkomstig was van de verhuur van eigendommen in de stad. Bernard Bodinier (Université de Rouen) gaf op zijn beurt een overzicht van de eigendommen van de abdijen in Normandië en onderzocht wat er na de nationalisatie met de goederen gebeurde. Net zoals Bernadette Truchet (Lyon) voor Lyon vaststelde, kwamen in Normandië na de Revolutie vrijwel geen genationaliseerde kloosters terug in handen van de religieuze instituten. Dat is een belangrijk verschil met de Belgische situatie, waar de ‘bons’ die aan de religi- euzen werden uitgekeerd bij de nationalisering, een aantal keren werden gebruikt om de eigen gebouwen terug te kopen. Truchet concludeerde dat de nieuwe aankopen van vastgoed in de stad Lyon vooral werden bepaald door de ontwikkeling van de stadswijken en door de aanwezigheid van ‘clientèle’, dat wil zeggen leerlingen en behoeftigen, in bepaalde buurten.

De vrouwencongregaties actief in zorg en liefdadig- heid functioneerden vrijwel steeds in een constellatie waarin de contacten met de lokale gemeenschap een belangrijke rol speelden voor de werking en finan-

ciering van de instituten. De relaties tussen de lokale overheden en de apostolische vrouwencongregaties verliepen vaak gespannen. Joy Frith (Middlesex University) analyseerde de institutionele setting waarin de anglicaanse zustergemeenschap van All Hallows functioneerde. De zusters slaagden er geleidelijk aan in om de financiële controle over de instelling naar zich toe te trekken. Maarten Van Dijk (projectmedewerker van KADOC-K.U.Leuven aan het 'kloosterproject') deed een gelijkaardig Belgisch geval uit de doeken. Zoals vele andere vrouwelijke actieve congregaties werden de zusters van Sint-Vincentius a Paulo van Eeklo opgericht in het kader van de openbare liefdadigheid. Ze werkten in het burgerlijk godshuis van de stad Eeklo. De zusters waren ondergeschikt aan en werden gesuperviseerd door de gemeentelijke, maar ook de nationale overheid. De moeizame poging van de zusters om zich los te wrikken uit de handen van de toezichhouders vormde stof voor conflicten. Vooral door de gebrekkige financiële mogelijkheden van de kleine Eekloose congregatie konden de zusters niet radicaal hun eigen weg gaan. Carmen Mangion (University of Manchester) bestudeerde dan weer een congregatie die het omgekeerde pad bewandelde. De Sisters of the Poor Servants of the Mother of God leidden in St. Helens, Lancashire, met succes het Providence Free Hospital door te streven naar een integratie van dat ziekenhuis in de lokale gemeenschap en de openbare structuren, wat nogmaals de innige verstrengeling tussen de private en de publieke sfeer bij vele apostolische congregaties bevestigt.

Het management van religieuze instituten hield het opzetten van methodes voor financiële rapportering in, evenals het uitdenken van juridische structuren. Maria de Fátima Brandão en José Oliveira (Universiteit Porto) stelden vast dat de cisterciënzers in Portugal, georganiseerd in de congregatie van Alcobaça, een uitgebreid boekhoudkundig systeem hadden uitgewerkt. Het diende om managementbeslissingen te nemen, maar was evenzeer een instrument van

interne controle op religieuzen en gaf de financiële relaties tussen de verschillende abdijen vorm. Javier Fernández Roca (Universiteit Sevilla) bestudeerde hoe religieuze instituten naast financiële controle-instrumenten ook juridische structuren opzetten om zich te beschermen tegen eventuele antiklerikale maatregelen van de Spaanse republikeinse overheid tussen 1890 en 1931.

DE FINANCIËN VAN HET SACRALE: ENKELE CONCLUSIES

Jan De Maeyer (KADOC-K.U.Leuven) stelde op basis van de tweedaagse workshop drievoudige conclusies voor over de continuïteit met de prerevolutionaire periode, de aard van het management en de houding

tegenover de financiën en het beheer. Ten eerste bleek uit de dertien presentaties dat de heropleving van de religieuze instituten in de negentiende eeuw op een aantal vlakken gelijkenissen vertoonde met het ancien régime, maar er eveneens in belangrijke mate van verschild. Het idee van herstel was in ieder geval aanwezig in de hoofden van de reguleren zelf. De leden van oude orden poogden aan te knopen bij hun verleden. Dat bleek onder meer uit de pogingen in België om op de prerevolutionaire locatie een klooster te herstiten. Ook het belang van dotaties, giften en legaten was een element van continuïteit. De gelijkenis met het ancien régime is voorts compleet als er gekeken wordt naar de contacten met de lokale overheden en het belang van goede relaties met vooraanstaande families.

Kantschool in Brugge, 1901. [KFA 13498]

Een uitgesproken verschil met het ancien régime is de hoge vlucht die de vrouwelijke apostolische congregaties namen. Vooral het type van de vrouwelijke congregatie met moederhuis en vele filialen kende een sterke ontwikkeling. Dat was een gevolg van de sociale en economische ontwikkeling van de samenleving tijdens de industrialisering en de vraag van de lokale overheden naar goedkoop en betrouwbaar personeel. De voornaamste activiteiten van de zusters waren zorg, liefdadigheid en onderwijs. Onder druk van de omstandigheden diversifieerden de activiteiten van de religieuzen regelmatig in een andere richting dan het originele apostolaat. Ook contemplatieve gemeenschappen en hospitaalcongregaties engageerden zich in de negentiende eeuw in het onderwijs, terwijl het fenomeen van handwerkateliers voor wezen en arme kinderen algemeen verspreid was.

Ten tweede getuigde het management, afhankelijk van het type instituut, van ofwel een hoge mate van professionalisme ofwel van amateurisme. Een aantal gemeenschappen kunnen met een familie worden vergeleken. Het economische werd daar tot op zekere hoogte op zijn beloop gelaten. Een aantal presentaties maakten gewag van een geloof in de voorzienigheid om het voortbestaan van de gemeenschap te garanderen en om de constructie van gebouwen te financieren. In andere gevallen lijken de orden en congregaties meer op een hiërarchisch gestructureerd bedrijf. Dat blijkt uit de relaties tussen het moederhuis en de filialen, maar eveneens uit de voorschriften voor de boekhouding en de financiële overdrachten. Het professionalisme van sommige instituten komt overigens tot uiting in een uitgebreide kennis en gebruik van de wetgeving. De religieuze instituten stonden steeds met elkaar in concurrentie om novicen, leerlingen, patiënten, weldoeners en contracten met overheden. Die concurrentie werd echter getemperd door de keuze voor een bepaald geografisch werkdomein, de verschillen in apostolaatsvelden en de sociale positi-

onering van de orde of congregatie. Vaak speelden de bisschoppen een matigende en verdelende rol.

De attitude tegenover de financiën en het beheer werd, ten slotte, gekenmerkt door een zekere mate van afstandelijkheid. Geld was nodig om te functioneren, zo meende menig religieus, maar had weinig te maken met de essentiële taken van de orde of congregatie. De functionele differentiatie binnen vooral grote instituten zorgde ervoor dat de meeste leden van het instituut zich niet om het beheer moesten bekommeren en zich volledig op hun spirituele taken of hun arbeid konden concentreren. De provisor, procureur of econoom was samen met de overste verantwoordelijk voor de financiële en juridische aspecten van de organisatie. In kleinere congregaties waren er echter minder mogelijkheden voor een functionele differentiatie. De klacht dat de wereldlijke werking van de gemeenschap alle beschikbare tijd van de oversten opslokte, was op meerdere plaatsen te horen.

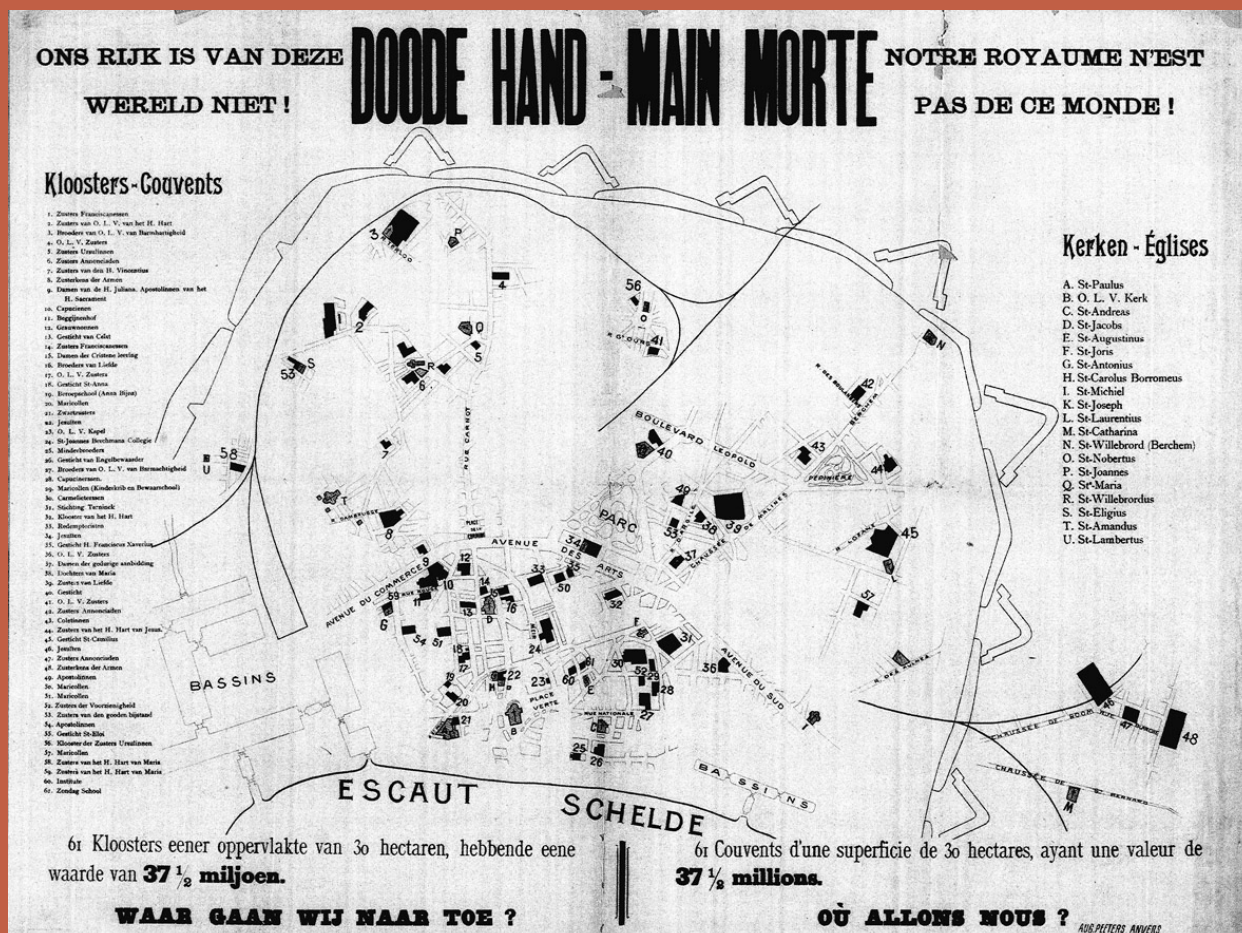
De opvatting dat de financiering slechts een bijkomstigheid is in de geschiedenis van religieuze orden en congregaties, zonder repercussies voor het religieuze leven, werd met deze eerste workshop in ieder geval aan de kant geschoven. Orden en congregaties zijn naast gemeenschappen van religieuzen ook organisaties die nood hebben aan middelen, structuren, leiding en gebouwen. Die vier elementen zijn evenzeer bepalend voor de mogelijkheden van het apostolaat en de ontplooiing van religieuze instituten als de spirituele keuzes. De referaten zullen na een intensieve editing- en evaluatieprocedure in 2010 worden gepubliceerd in de peer reviewed serie KADOC Studies on Religion Culture and Society bij Universitaire Pers Leuven.

ORDEN EN CONGREGATIES ALS ONDERDELEN VAN DE MAATSCHAPPIJ

De tweede workshop vond op 8 en 9 december 2008 plaats op de campus van de Vrije Universiteit Brussel onder de algemene titel “Monastic orders and congregations in European civil society, 1789-1940”. De bijeenkomst analyseerde kloosterorden en congregaties vanuit een politiek, maatschappelijk en juridisch oogpunt en in een internationale context. Over twee dagen gespreid belichtten vijf sessies de aspecten van de algemene thematiek: congregaties, verenigingen en politieke ideologie; politieke en juridische problemen; vijandbeelden; vrouwelijke congregaties en conflicten, en een laatste sessie, waarin de grote lijnen van de tien papers werden samengebracht. De sessies werden uitgediept door de interventies van Henk de Smaele (UA), Roel De Groof (VUB), Peter Heyrman en Fred Stevens (K.U.Leuven), die de discussies in beweging zetten.

EEN GESCHIEDENIS VAN CONFLICTEN

Het referaat van Jimmy Koppen, projectmedewerker van de Vrije Universiteit Brussel aan het ‘kloosterproject’, vormde het startpunt van de workshop. In zijn uiteenzetting werd een overzicht geboden van de politieke en juridische conflicten en compromissen die in het België van de lange negentiende eeuw werden gevoerd en afgesloten. Zowel de fameuze ‘Kloosterwet’ (1857) als de vzw-wet (1921) vormde een sprekend voorbeeld van conflicten en compromissen over de plaats en de betekenis van orden en congregaties in de maatschappij. Van het einde van de achttiende eeuw tot de afkondiging van de vzw-wetgeving werd aan liberale zijde, maar ook vanuit het katholieke kamp, de rol van kloosterorden en congregaties in de maatschappij (‘civil society’) ter discussie gesteld. Vervolgens bracht Philip Nord (Princeton University) de betekenis van de ‘civil society’ voor andere verenigingen in negentiende-eeuws Frankrijk ter tafel.

Antiklerikale affiche, Antwerpen, ca. 1900.

[KCB 2517]

Hij maakte daarbij de verbinding met congregaties en katholieke organisaties.

Het louter juridische aspect van congregaties werd helder en gestructureerd weergegeven door Jean-Paul Durand (Institut Catholique de France, Parijs). Vanuit welk statuut kunnen orden en congregaties handelen als beheerders van liefdadigheid of van patrimonium? Ze beschikten immers in principe niet

over rechtspersoonlijkheid, een issue dat ook in de Belgische casus voortdurend terugkeerde. Christian Sorrel (Lyon 2) onderzocht vervolgens de mythe van 'le milliard des congrégations'. Dat was een van de meest sprekende antiklerikale propagandastellingen aan het begin van de twintigste eeuw, waarbij de totale waarde van het patrimonium van de Franse congregaties op een miljard Franse frank werd geschat. Een groot gedeelte ervan werd geacht in de dode hand te

zijn. De stelling fungeerde als katalysator bij de Franse vzw-wet van 1 juli 1901. De realiteit was echter veel complexer en de fixatie op de kloosterbezittingen leidde in feite de aandacht af van economische en sociale aspecten van verenigingen in het algemeen. De juridische omkadering van het patrimoniumbeheer werd door François Antoine (Algemeen Rijksarchief) in de Belgische casus nader bekeken. Hij concentreerde zich daarbij vooral op het Koninklijk Besluit van 7 januari 1834, dat de kerkfabrieken de toestemming gaf "à se mettre en possession des biens et rentes d'origine ecclésiastique ou religieuse restés celés à l'administration des domaines". Die juridische mogelijkheid om verloren patrimonium te herstellen werd aan liberale zijde geïnterpreteerd als een poging om bezittingen in de dode hand te herwinnen, waarbij de congregaties een centrale plaats innamen.

De conflicten die ontstonden in het kader van die juridische omkaderingen, of door het gebrek eraan, vormden een voedingsbodem voor allerlei vijandbeelden. Jacqueline Lalouette (Lille 3) bracht in haar referaat een analyse van de antiklerikale beeldvorming in Frankrijk van leden van een congregatie als individuen zonder persoonlijkheid en zelfs zonder menselijkheid, die door hun intrede hun burgerlijke dood hadden veroorzaakt. In die context werden de congregaties als antithese van de nationale samenleving beschouwd. Volgens Jan Art en Thomas Buerman (UGent) waren de 'congreganten' door hun uiterlijke verschijning bovendien een afwijking van het traditionele mannelijkheidsideaal en werd de biechtstoel als "oord van verleiding" aangewend. Die vijandbeelden kunnen echter niet zomaar naar andere landen worden geëxporteerd, zoals de paper van Anastassios Anastasiadis (French School in Athens) aantoonde. De aanwezigheid van katholieke missionarissen in orthodox Zuid-Oost-Europa bracht evenwel een aan de regio aangepast antiklerikalisme met zich mee, vertegenwoordigd door zowel clerici als leken van orthodoxe signatuur. Tezelfdertijd kopieerden die laatste

actoren het sociale werk van de missionarissen, die op hun beurt op de sympathie van de lokale politieke elite in Griekenland en Bulgarije konden rekenen.

Sylvia Evrard (Université de Valenciennes) kon wegens ziekte helaas niet aanwezig zijn, maar bezorgde tijdig haar paper over de zusters augustinessen in Noord-Frankrijk en de moeilijke context waarin die hospitaalcongregatie in de tweede helft van de negentiende eeuw diende te werken. Zuster Barbara Beaumont belichtte daarop aansluitend de ballingschap van het Parijse Monastère de la Croix (orde van de dominicanessen) in achtereenvolgens Heist en Zaventem ten gevolge van de antiklerikale wetten die de Franse Republiek aan het begin van de twintigste eeuw uitvaardigde.

CIVIL SOCIETY ALS BREEKPUNT

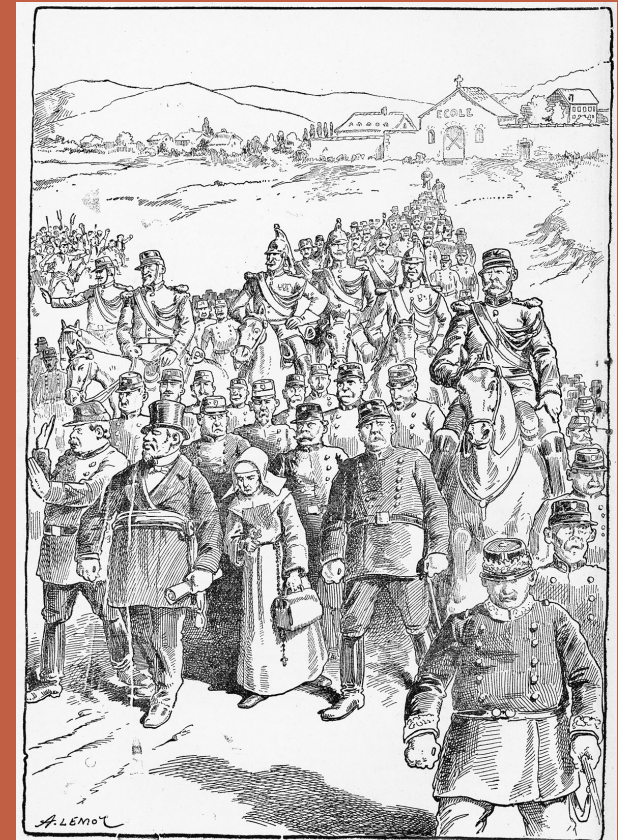
Olaf Blaschke (Universität Trier) zette in de slotsessie bij wijze van algemene conclusie de belangrijkste aspecten van de workshop op een rij. Het thema van de ‘civil society’ - of het maatschappelijk middenveld - vormde de rode draad door de verschillende papers. Als onderzoeksobject is *civil society* sinds de jaren 1990 populair geworden, en Blaschke wees op de werking van de gespecialiseerde onderzoekseenheid “Zivilgesellschaft, Citizenship und politische Bewegung in Europa” aan de Berlijnse universiteit. Religie vormt een onderdeel van de *civil society*, of, zoals Bernard Schneider het stelt, “neither can religion be completely excluded or absorbed by civil society”. Die definitie is het startpunt van het onderzoek naar de betekenis van kloosterorden en congregaties: ze zijn de missing link tussen staat en volk, maar zijn niet ontstaan met als doel de burgermaatschappij mee vorm te geven.

De burgermaatschappij kan niet zomaar met *civil society* worden gelijkgesteld. Het is daarom geschikter om van ‘bourgeois society’ te spreken, waarbij de

‘burger’ of de ‘citoyen’ een subject van de staat is. Bovendien beeldt de ‘burger’ ook een sociale klasse of een economische elite uit, aangevuld met wat Blaschke ‘Bildungsbürgertum’ noemde. Advocaten en intellectuelen bijvoorbeeld zijn bijgevolg een onderdeel van de ‘bürgerliche Gesellschaft’, die zo onvermijdelijk met congregaties in de clinch geraakt. Die benadering roept echter nieuwe vragen op: welke plaats nemen vrouwen dan in, die in feite geen onderdeel van de negentiende-eeuwse burgermaatschappij vormden? In welke mate gaat de heterogene groep van vijanden bijdragen tot de identiteitsvorming van de leidende klasse van burgers? En is het wel terecht om van een homogene burgermaatschappij te spreken?

Blaschke presenteerde vervolgens ter afronding vijf algemene stellingen of vragen. Moeten ten eerste kloosterorden en congregaties wel of niet tot de *civil society* worden gerekend? Beide opvattingen zijn theoretisch onderbouwbaar. Ten tweede stelde Blaschke dat partijpolitiek niet tot het domein van de *civil society* behoort. Ten derde liet de (liberale) beeldvorming ten aanzien van congregaties een vervrouwelijking van religie, met negatieve connotaties, toe. Ten vierde illustreren de thematiek en de inhoud van de workshop dat de negentiende eeuw getuige was van een parallelle evolutie waarbij zowel secularisatie als een hernieuwde religieuze bewustwording plaatsgrepen. Ten slotte kunnen de complexiteit en de meerlagigheid van de thematiek enkel worden begrepen zowel vanuit een internationale vergelijking als op een transnationaal niveau.

Een selectie van de bijdragen van deze workshop wordt in 2010 gepubliceerd in het *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*.

Spotprent tegen de uitdrijving van de kloosterlingen uit Frankrijk, gepubliceerd in *De Waarheid*, augustus 1907. [KY 73]

Religieuze Internationales in de moderniteit

De wisselwerking tussen religie en globalisering

ABIGAIL GREEN & VINCENT VIAENE

Een twintigtal onderzoekers uit het Verenigd Koninkrijk, het Europese vasteland, Israël en Noord-Amerika kwam in januari in Oxford samen in de workshop “Religious Internationals in the Modern World” om na te denken over de wisselwerking tussen religie en globalisering in de moderne wereld. De invalshoek was expliciet vergelijkend: hij focuste voornamelijk op de ‘godsdiens van het Boek’ (jodendom, christendom en islam), maar trok de lijn ook door naar hindoeïsme, boeddhisme en spiritisme. Dat brede perspectief hielp het confessionele kader te doorbreken en dwarsverbanden bloot te leggen. Ook de aanwezigheid van politicologen, communicatiewetenschappers en een antropoloog droeg bij tot de verruiming van het discussieveld.

De workshop “Religious Internationals in the Modern World”, georganiseerd onder auspiciën van het geschiedenisdepartement van de prestigieuze universiteit van Oxford, in nauwe samenwerking met KADOC-K.U.Leuven, vond plaats in het historische kader van het middeleeuwse Brasenose College. De insteek ervan werd bepaald door een organiserend comité bestaande uit Amira Bennison (Cambridge), Christopher Clark (Cambridge), Simon Dixon (Londen), Abigail Green (Oxford) en Vincent Viaene (KADOC). Het tekende drie aandachtsvelden uit:

religieuze Internationales en de globale *civil society*; religieuze Internationales en het religieuze hinterland; religieuze Internationales, natiestaten en imperia. De vraag naar de relatie met natievorming en imperiale expansie bleef belangrijk, maar de overgang van religieuze netwerken naar internationale religieuze opinies geworteld in meer moderne vormen van vrijwillig engagement wierp zich op als het belangrijkste thema van de workshop. Fundraising organisaties en campagnes voor geloofsgenoten in nood, vaak naar aanleiding van hete internationale hangijzers (zoals de Romeinse kwestie, antisemitisme of het Palestijnse vraagstuk), speelden steeds een cruciale rol.

Meerdere sprekers schilderden een breed panorama van de ontwikkeling van religieuze Internationales. Francis Robinson (Londen) bracht een meesterlijk overzicht van de reconfiguratie van het islamitische wereldsysteem als een religieuze Internationale, met bijzondere aandacht voor de politieke dimensie. Christopher Clark en Michael Ledger-Lomas (Cambridge) beschreven het complexe web van de protestantse Internationale, dat onder meer gekenmerkt werd door de spanning tussen evangelische en vrijzinnige takken. Vincent Viaene peilde naar de eigenheid van de ultramontaanse katholieke Internationale van de negentiende eeuw in het spectrum van transnationale katholieke netwerken sinds de Contrareformatie. Hij spitste zich daarbij toe op de wisselwerking tussen de katholieke *civil society* en het Vaticaan. Jonathan Dekel-Chen (Tel Aviv) wierp een licht op de continuïteit in de joodse Internationale met oudere commerciële netwerken en mechanismen van solidariteit, maar beklemtoonde ook de schaalvergroting die het gevolg was van democratiseringsprocessen na 1945. Die trend trad ook naar voren als een leidmotief in de papers van James Kennedy (Amsterdam) en Scott Appleby (Notre Dame) over ontwikkelingen onder respectievelijk protestanten en katholieken in de naoorlogse periode.

Andere sprekers richtten alle aandacht op casestudy's of sleutelmomenten. Voor Abigail Green en Amira Bennison waren er bepaalde take-off periodes in de transitie naar internationale religieuze opinies. Waar dat volgens Green voor de joodse activisten tussen 1840 en 1880 gebeurde, zei Bennison dat hetzelfde fenomeen bij de panislamieten pas plaatsvond aan het begin van de twintigste eeuw. Jeremy Stolow (Montreal) en Yaron Tsur (Jeruzalem) van hun kant, keken naar de groei van internationale religieuze opinies vanuit de periferie - zij het door de zeer verschillende bril van de spiritisten van Rio de Janeiro en de sterk verdeelde joodse gemeenschap van Tunis. De wisselende verhouding tussen centrum en periferie (of semiperiferie) was een belangrijk thema in de discussies. In antwoord op Robinsons paper, viel het Amira Bennison bijvoorbeeld op hoe socio-economische en culturele factoren de moslims van Zuidoost-Azië een leidende rol gaven in de ontwikkeling van de islamitische internationale, ondanks het historische overwicht van het Midden-Oosten binnen de islam. Klasse en/of geografie beletten spelers vaak om het verschuivende evenwicht tussen centrum en periferie goed in te schatten, zoals Dekel-Chen opmerkte.

Diasporanetwerken, vrijwilligersorganisaties en religieus lobbywerk, internationale congressen en de groei van een internationaal bewustzijn onder leden van eenzelfde geloofsgemeenschap waren weerkerende thema's. Volgens de meeste sprekers gaven religieuze Internationales op die manier essentieel mee vorm aan de moderniteit en aan de kristallisatie van een 'globale publieke sfeer'. Sommige deelnemers schoven echter ook afwijkende interpretaties van het concept religieus 'internationalisme' naar voren. Vanuit zijn expertise over de orthodoxe kerken in de Balkan en het oostelijke Middellandse Zeegebied definieerde Paschalis Kitromilides (Athene) een religieuze Internationale als (een geheel van) organisaties op vrijwillige basis met duidelijk afgelijnde objectieven en een uitgesproken religieuze motivatie. Aan het andere uit-

einde stond William Clarence-Smith (Londen), die de transnationale islamitische clan van de Hadrami sâda in het Midden-Oosten en Zuidoost-Azië benaderde als een onderscheiden religieuze Internationale binnen de bredere moslimwereld. De antropoloog Adam Yuet Chau (Cambridge) van zijn kant, nam personen als knooppunten van een religieuze Internationale in zijn paper over de boeddhistische missionaire netwerken die zich in het kielzog van de Japanse imperiale expansie in Korea en Taiwan ontwikkelden.

De deelnemers stelden naast de vele parallellen ook belangrijke verschillen vast tussen het traject van verschillende religieuze groeperingen - een punt dat Hugh McLeod (Birmingham) beklemtoonde in zijn conclusies. Zo groeide uit de orthodoxie bijvoorbeeld niet meer dan een 'beknotte' Internationale, in de woorden van Simon Dixon. Dat was een logisch gevolg van de zwakheid van de *civil society* in Zuidoost-Europa en van het naar binnen gekeerde karakter van de Russisch orthodoxe kerk. Voor jodendom en hindoeïsme wijst de verwarring tussen etniciteit en religie op een grijze zone tussen religieus internationalisme en een grensoverschrijdend diaspora-nationalisme in een al dan niet religieus kleedje. De late verspreiding van de hindoe diaspora in het Westen, die Christophe Jaffrelot en Ingrid Therwath (Parijs) schetsten, scheen een bijkomend specifiek kenmerk van de hindoeïstische ervaring.

Een van de vreugden van de workshop was dat hij nieuwe banden schiep tussen een internationale groep onderzoekers met zeer uiteenlopende culturele en academische achtergronden, die anders niet met elkaar in contact zouden zijn gekomen. Alle deelnemers waren eropuit die verfrissende dynamiek van samenwerking gaande te houden en de papers aaneen te smeden tot een degelijke publicatie in de serie KADOC Studies on Religion, Culture and Society.

Educating a Catholic Elite Middelbare internaten voor jongens en meisjes in de negentiende en twintigste eeuw

PATRICIA QUAGHEBEUR

De specificiteit en de evolutie van het onder-richt in middelbare internaten voor meisjes en jongens uit de katholieke elite in diverse Europese landen en in de Verenigde Staten en Latijns-Amerika, dat was het onderwerp van de internationale workshop van het Europese onderzoeksnetwerk History of Religious Institutes in the 19th and 20th Centuries (RELINS-Europe). Die werd van 5 tot 7 februari 2009 georganiseerd door de partners van de Radboud Universiteit Nijmegen en Stichting Echo.

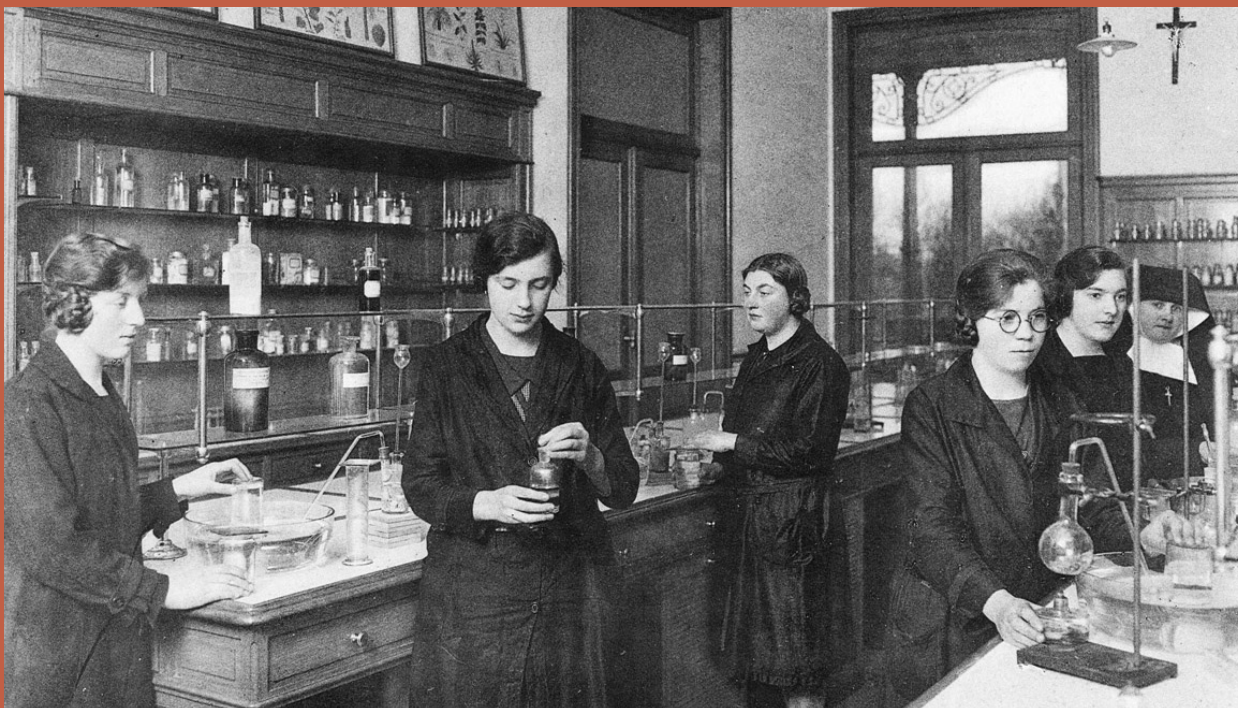
De dertien lezingen beperkten zich tot de positie van de katholieke internaten, maar vaak binnen een interconfessionele context, zoals in Nederland en Ierland, waar de katholieken een sociologische minderheid vormden, of zoals in Zuidoost-Europa, dat een kruispunt vormde van westerse en oosterse levensbeschouwingen, zoals orthodoxie en islam. De meeste sprekers focusten op de negentiende en vroegtwintigste eeuw. Als aanzet tot de publicatie van een congresbundel formuleerde Marit Monteiro (Radboud Universiteit Nijmegen) een aantal conceptuele en methodologische inzichten aangaande onderwijs,

katholieke elite, genderemancipatie, generatiekatholicisme en religieus internationalisme.

WELK ONDERWIJS VOOR WELKE ELITE?

De religieuze instituten die onderwijs inrichtten voor de katholieke elite, opereerden in een permanent wisselende marktsituatie van vraag en aanbod, die sterk werd bepaald door de dynamiek van de verhoudingen tussen kerk en staat. In het begin van de negentiende eeuw startten, in navolging van het ancien régime, vrouwelijke religieuze instituten, zoals de ursulinen, de Dames de Sacré-Coeur en de Filles de Notre-Dame, internaten specifiek bedoeld voor de opvoeding van de katholieke meisjeselite. Zowel de religieuzen, *les mères*, als de leerlingen behoorden toen nog tot de 'oude' elite van adel, aristocratie en landeigenaars. Hun onderwijs was in de eerste plaats gericht op de vorming van een 'confessionele' elite, als reactie op de verregaande secularisering ten gevolge van de revolutietijd. Het onderwijs in de internaten was een afspiegeling van het ascetische contemplatieve ideaal van de religieuzen zelf, waarin zelfopoffering en schuldbesef centraal stonden. Het dagelijkse leven in de internaten was strikt geritmeerd en speelde zich volledig af 'binnen de school/kloostermuren', vaak maar één keer per jaar onderbroken door een vakantie bij de familie.

Door de economische ontwikkelingen nam vanaf de jaren 1840 het belang van een 'nieuwe' sociale elite (zoals industriëlen, hogere ambtenaren en later academici) toe. Ze verwachtte van de religieuze instituten weliswaar een religieuze, maar ook een modernere vorming, met een grotere openheid naar de wereld. De gelaïciseerde staatsscholen waren voor haar immers geen optie. Rebecca Rogers (Universiteit Paris Descartes) toonde aan dat de vrouwelijke religieuze instituten tijdens de hele lange negentiende eeuw wel degelijk het intellectuele niveau van hun onderricht hebben opgedreven, onder meer door de invoering van taalonderricht, wiskunde en positieve weten-

Laboratorium bij de ursulinen van O.-L.-V. Waver, jaren 1930. [Collectie prentbriefkaarten]

schappen. Ze investeerden ook in een professionele vorming van hun leerkrachten. Illustratief was de pioniersrol van de Ierse Cabra Dominicans, met het oprichten van 'university classes' voor meisjes als voorbereiding op de examens aan de Royal University of Ireland (1875-1910) en de stichting van het St. Dominic's Training College in 1909 voor de opleiding van religieuzen tot leraressen (Maire Kealy O.P., Ierland). Maar volgens Annelies van Heijst (Universiteit van Tilburg) bleven de spirituele vorming en de verlossing van "ses pauvres petites riches" wel steeds een prioriteit, zelfs toen onder druk van het ideaal van het actieve apostolaat voor de volksklassen de vraag werd gesteld of vorming van de elite wel een opdracht was voor religieuzen.

FRANSE KATHOLIEKE MEISJESINTERNATEN, EEN INTERNATIONAAL ONDERWIJSMODEL VOOR DE ELITE

Door de expansie van de religieuze instituten werd het opvoedingsmodel van de Franse meisjesinternaten een internationale standaard in de socialisering van de vrouwelijke katholieke elite, eerst in West-Europa, maar vanaf het midden van de negentiende eeuw ook overzee in de Verenigde Staten, Canada en de kolonies. De overzeese elites stuurden trouwens hun kinderen reeds vóór 1850 naar Franse internaten op het Europese vasteland. De culturele impact van dat onderwijsmodel op de elites, en dat op internationaal niveau, mag dus niet worden onderschat.

Met hun aanbod speelden de religieuzen vaak in op andere politieke en maatschappelijke belangen. Op Corsica werden Franse religieuze instituten, zoals de Frères des Écoles Chrésiennes, de Oblats de Marie-Immaculée, de Soeurs de Saint-Joseph de Lyon en de Filles de Marie d'Agen, expliciet uitgenodigd door het episcopaat met het oog op de vorming van een verfranse nieuwe elite en clerus, die de integratie van Corsica in Frankrijk moest vergemakkelijken. Dat werd zelfs tot op zekere hoogte ondersteund door de burgerlijke overheid. De terugkeer van traditionele religieuze instituten die tijdens het ancien régime op Corsica actief waren, zoals de franciscanen, werd door de overheid zelfs geblokkeerd omdat ze van oudsher op Italië waren gericht (Michel Casta, Université de Picardie Jules Verne, Amiens). In Latijns-Amerika kwam de katholieke elite heel graag met geld over de brug voor religieuze instituten als Des Oiseaux, le Sacré Cœur de Jésus, l'Institut de l'Assomption, la Divine Providence en Notre Dame de Sion, die via hun internaten konden bijdragen aan de beoogde romanisering van de katholieke halfbloedbevolking (Angela Xavier de Brito en Leticia Cortellazzi Garcia, Université Paris Descartes).

Het succes van de katholieke meisjesinternaten gerund door vrouwelijke religieuzen in het Ottomaanse Rijk, Griekenland en Bulgarije in de periode 1856-1940 lijkt zelfs paradoxaal voor een gebied met gespannen interconfessionele relaties en een sterke patriarchale cultuur waarin vrouwen nauwelijks aanwezig waren in de publieke ruimte (Anastassios Anastassiadis, École Française d'Athènes). Ook hier speelden de katholieke religieuzen met hun aanbod van meisjesscholen in op een maatschappelijke vraag van een nieuwe economische elite. Een middelbare vorming volgens West-Europese standaarden werd door de burgerij van de opkomende havensteden gezien als een vehikel om zich te integreren in een internationaal handelsnetwerk. Vrouwen kregen daarin een nieuwe maatschappelijke rol als gastvrouw en potentiële huwelijkspart-

'Schildspel' op de speelplaats van het jozefieten-pensionaat in Melle, ca. 1905. Foto genomen uit de prospectus Maison de Melle. [KC2650]

De handelsklas van het pensionaat van de ursulinen in Lier, ca. 1930. [Collectie prentbriefkaarten]

ner. Meisjesscholen geleid door vrouwen waren een totaal nieuw fenomeen, maar de religieuzen wonnen het vertrouwen van de burgerlijke elite. Die verwachtte in ruil wel niveau. De religieuzen zagen zich verplicht om lekenleerkrachten aan te werven voor het onderwijs in Engels, Grieks, piano, dans en in te binden op hun oorspronkelijke religieuze vorming. Alleen op die manier konden ze ook betalende niet-katholieke en moslimmeisjes aantrekken, nodig om hun scholen financieel draaiende te houden. Opnieuw moesten de religieuzen zich inpassen in het marktprincipe van aanbod, dat aanvankelijk gericht was op de vorming en het behoud van katholieke minderheidsgemeenschappen in het Ottomaanse Rijk, en vraag vanwege een multiconfessionele elite gericht op het moderne Westen.

De specificiteit van de vorming in scholen voor jongens uit de katholieke elite kwam eveneens aan bod.

Zo hebben de Irish Christian Brothers, opgericht in 1802, een wezenlijke rol gespeeld in de vorming van een nieuwe katholieke middenstandsklasse in Ierland (Dáire Keogh, St. Patrick's College, Dublin). Hun vorming was geënt op typische middenklassewaarden als moed, plicht, zelfdiscipline, zuiverheid en mannelijkheid. Ondertussen zat 15 à 20% van de jongens uit de rijke Ierse upper class in de periode 1850-1900 op Engelse internaten, zoals het jezuïetencollege Stonyhurst in Lancashire (Ciaran O'Neill, Institute of Irish Studies, University of Liverpool). Belangrijkste drijfveer voor de katholieke elite uit het 'achtergestelde' Ierland was zich via die netwerken mee te positioneren in de expansie van het Britse imperium. Tom van den Beld schetste aan de hand van zijn doctoraatsstudie over het jezuïetencollege van Katwijk aan de Rijn (1831-1960) hoe de jezuïeten in Noord-Nederland hebben bijgedragen tot de emancipatie en de vorming van katholieke kaders. Zij leverden heel wat industri-

elen, ambtenaren en kopstukken van de Katholieke Partij af.

ELITEONDERWIJS DOOR RELIGIEUZE INSTITUTEN IN VRAAG GESTELD

Uit diverse lezingen bleek dat de nieuwe burgerlijke en intellectuele katholieke elite naar het einde van de negentiende eeuw meer en meer kritiek had op het opvoedingsmodel aangeboden in de religieuze internaten. Na de Eerste Wereldoorlog kwam het, door de ingrijpende sociaal-politieke ontwikkelingen, zeker in West-Europa, onder druk te staan. Marjet Derks (Radboud Universiteit Nijmegen) en Rebecca Rogers toonden aan hoe oud-leerlingen via hun sociale netwerk een rol speelden in die groeiende kritiek. Marjet Derks focuste in haar lezing op de kritiek vanuit de religieuze lekenbewegingen (Vrouwen van Nazareth, De Graal), universitair geschoolden en de Katholieke Vrouwen-

beweging. Die nieuwe generatie hoogopgeleide lekenvrouwen, die vaak zelf onderwijs had genoten in een elite-internaat van religieuzen, voelde zich religieus, intellectueel of sociaal superieur. Hun invloed op de opvoeding van jonge meisjes en vrouwen nam toe, wat tot verhoogde spanningen met de religieuzen leidde, temeer daar de oude religieuze elite institutioneel de touwtjes in handen hield. Alleen zij was vertegenwoordigd in het bestuur van haar scholen en kon zonder problemen academisch geschoolde lekenleraresen de laan uitsturen wanneer zusters terugkeerden van een opleiding aan de normaalschool. Dat botste met de groeiende culturele macht van de *new self-declared female* elites. Die bevindingen nuanceren de historiografische breuklijn van het tweede Vaticaans concilie en leiden naar een dynamischer concept van katholiciteit.

In Liechtenstein daarentegen wisten de religieuze instituten hun dominante positie in het verstrekken van hoger onderwijs voor de elite tot de jaren 1980-1990 te behouden (Martina Sochin, Liechtenstein-Instituut). In de katholieke patriarchale samenleving van de jaren 1940-1960 was hun onderwijs nog sterk gender bepaald: jongens werden opgeleid met het oog op universitaire studies, meisjes werden nog steeds opgevoed tot goede huismoeders en tot bedienden die konden worden ingeschakeld in de opkomende familiebedrijfjes. Toch hadden de Anbeterinnen des Blutes Christi in 1942 de bedoeling om een hogeschool voor meisjes in te richten, maar zij werden door de burgerlijke en kerkelijke overheid gedwongen om die om te vormen tot een hogere handelsschool.

De democratiseringsgolf van de jaren 1960 en de kerkelijke ontwikkelingen na het tweede Vaticaans concilie bleken wereldwijd een brug te ver voor veel religieuze instituten, die reeds decennia worstelden met de identiteit van hun elitaire onderwijsinstellingen. De lezing van Casey Beaumier S.J. (Boston College) over het verval van Campion High School, een succesrijk

jezuïetencollege in de Midwest, was exemplarisch voor die evolutie. Beaumier benadrukte nogal de impact van generaal-overste Pedro Arrupe op de 31ste (1965) en 32ste (1975) Generale Congregatie, die de orde opriep te reflecteren over haar identiteit. Jezuïetencolleges werden gedwongen hun elitaire karakter in vraag te stellen. Mede onder druk van het sociale oproer en de rassenstrijd in de Verenigde Staten in de jaren 1960 en 1970 gooiden ze hun klassieke curriculum en disciplinaire vorming overboord. Sommige directies vormden hun colleges om tot pluralistische en democratische scholen waar ook Afro-Amerikaanse jongens uit armere sociale groepen werden toegelaten. Dat 'geëxperimenteer' leidde in de jaren 1970 tot de sluiting van nagenoeg alle jezuïetencolleges in de Verenigde Staten. De deelnemers bevestigden dat scenario ook voor de jezuïetencolleges in Frankrijk en Latijns-Amerika. De vraag stelt zich waarom jezuïetencolleges in andere West-Europese landen wel een geslaagd alternatief parcours hebben gevonden.

TOT SLOT

Methodologisch kwam uit de lezingen naar voren dat tot nu toe vooral de emancipatorische rol van de religieuze instituten op het vlak van onderwijs voor de elite is belicht, dit door een eenzijdige lezing van het bronnenmateriaal. Voor de negentiende eeuw beperkt dat zich vaak tot bronnen geproduceerd door de religieuzen zelf, zoals handboeken, leefregels, kronieken, interne geschiedenissen van hun onderwijsinstellingen en dagboeken. Pas met het verschijnen in de jaren 1930-1940 van autobiografieën van oud-leerlingen van katholieke internaten vangt de onderzoeker een glimp op van de repressieve aspecten van dat eliteonderwijs. Tijdens de slotsessie werd nogmaals een oproep gedaan om het bronnenmateriaal met een meer kritische blik te lezen en het heroïsche imago van vele religieuze stichters en stichteressen te nuanceren. De vraag werd gesteld of we daarbij de 'kloostermuren' niet moeten verlaten en op zoek

moeten gaan naar de archieven van de negentiende-eeuwse katholieke elite, die vaak nog in de families worden bewaard.

Bouwers van de moderne maatschappij

De rol van de ingenieurs in de 19de eeuw

PIETER RAYMAEKERS

“Onze ingenieurs kunnen in zekere mate worden beschouwd als de bouwers van de moderne maatschappij. Zijn zij niet de mannen, die instonden voor de drijfkracht van het land en de immense stijging van haar productievermogen, de mannen die boven alle anderen getracht hebben het land te maken tot wat het is?” Die gevleugelde woorden zijn afkomstig van de negentiende-eeuwse Britse auteur Samuel Smiles, die bekendstond voor zijn onvoorwaardelijke verheerlijking van de in zijn ogen heroïsche ingenieursfiguur. Daartegenover kunnen we de Belgische historicus Robert Halleux plaatsen. Die stelde dat de oude eigenaars van hoogovens het erover eens waren dat drie dingen een industrieel konden ruïneren: vrouwen, gokspelen en ingenieurs. Het eerste was het leukst, het laatste het zekerst. Voortbouwend op die uitspraken kunnen we gerust stellen dat over de ingenieur en zijn beroepsgroep de meest uiteenlopende voorstellingen de ronde deden. Waren de negentiende-eeuwse ingenieurs werkelijk de wegbereiders van de moderniteit?

Het onderzoeksproject “Engineering a New World”, The Role of Engineers in Modern Society, 1815-1890”, dat op 1 oktober 2008 van start ging, wordt door KADOC gerealiseerd in samenwerking met ASRO, het

Ingenieursstudenten, ca. 1890. [Antwerpen, privéverzameling]

Departement Architectuur, Stedenbouw en Ruimtelijke Ordening van de K.U.Leuven. Binnen die samenwerking, die zal leiden tot twee doctoraatsproefschriften, treedt Willemijne Linssen op als onderzoeker voor ASRO, terwijl Pieter Raymaekers verbonden is aan KADOC. Het project ambieert een coherente synthese van het sociale profiel van de ingenieur in West-Europa in de negentiende eeuw. De socio-professionele identiteitsconstructie, de maatschappelijke perceptie en de interactie met de moderne samenleving zullen op een internationale, comparatieve wijze in de verschillende nationale contexten van België, Engeland, Frankrijk en Duitsland worden onderzocht. Het zwaartepunt en ook het vertrekpunt van het vergelijkend onderzoek liggen in België.

VORMGEVERS VAN DE MODERNITEIT

De ingenieurs in hun rol van vormgevers van landschap en stadsbeeld worden in de literatuur dikwijls als de helden van negentiende eeuw ten tonele gevoerd. Niet ten onrechte, want de ingenieur speelde een sleutelrol in de industrialisering en mechanisering van onze moderne samenleving. Nieuwe technische mogelijkheden en professionele ontwikkelingen maakten van hem een cruciaal figuur in de ingrijpende transformatie van en controle over de materiële wereld. Gesteund door een rationeel-functionalistische visie wist hij een antwoord te verzinnen op de utilitaire doeleinden van overheid en industrie. Die bij momen-

ten heroïsche beeldvorming kwam zijn maatschappelijke status duidelijk ten goede.

Hoewel de ingenieur het uitzicht van de moderne wereld dus mee tot stand bracht, kunnen we hem niet eenzijdig identificeren met de moderniteit. Zo weten we dat verschillende Belgische ingenieurs, zoals Arthur Verhaegen, zich vanuit hun katholieke overtuiging afzetten tegen de moderne, liberale staat. Niemand, en zeker de intellectuele elite niet, kon zich onttrekken aan het clerico-liberale strijdtoneel in de tweede helft van de negentiende eeuw. Binnen die context groeide tijdens de congressen van Mechelen van 1863 en 1864, waar de ideologische grondslagen werden gelegd voor het optreden van de katholieken in het openbare leven, het besef van een dringende nood aan een eigen ingenieursopleiding, ingericht aan de universiteit van Leuven. Er waren tot het academiëjaar 1867-1868 immers enkel universitaire ingenieursopleidingen aan de rijksuniversiteiten van Gent en Luik. De verantwoording en het doel van dat initiatief kwamen vanuit een duidelijk moralistische en politiek-ideologische invalshoek, namelijk: “de opleiding en vorming van katholieke ingenieurs die daardoor niet alleen de professionele kwalificatie verwerven voor het vervullen van hun specifieke taak als technisch deskundige, maar tevens de morele en maatschappelijke autoriteit die hen toelaat een beslissende invloed uit te oefenen op de werkende klasse”. De hier aangehaalde ideologie en het maatschappijbeeld van de ingenieur zijn één van de belangrijke thema's die in het onderzoek aan bod zullen komen.

AANPAK VAN HET ONDERZOEK

Het volledige onderzoek vertrekt van twee grote, complementaire invalshoeken. Enerzijds worden de ingenieur en het ingenieursberoep vanuit een externe invalshoek benaderd, waarbij het maatschappelijk debat over en door de ingenieurs centraal wordt geplaatst. Welke positie namen de overheid, de industrie

en de gangbare ideologieën in ten aanzien van de ingenieur? Op welke manier trachtten zij hem te gebruiken ten voordele van hun eigen maatschappelijke visies en belangen? Als één van de belangrijkste actoren in de ontwikkeling van de moderne en dynamische leefwereld van de negentiende-eeuwse burger, was hij immers een publieke figuur waarmee rekening moest worden gehouden. Wat waren de verwachtingen van de samenleving ten aanzien van de ingenieur en wat was het maatschappijbeeld van de ingenieur zelf? Daarbij aansluitend vestigen we onze aandacht in het bijzonder op de maatschappelijke status en de sociale positie van de ingenieur. Ook de wijze waarop het staatsmodel en de nationale cultuur de ontwikkeling van het ingenieursberoep in de verschillende landen beïnvloedden en bepaalden, vormt een cruciale, overkoepelende leidraad.

Anderzijds wordt gekozen voor een complementaire, interne invalshoek, waarbij we de professionalisering van de ingenieursgroep centraal plaatsen. Die professionalisering, die het beroep an sich en het zelfbeeld van de ingenieur als belangrijkste pijlers omvat, wordt door verschillende elementen bepaald. Denken we daarbij in de eerste plaats aan de opleiding en training, ingenieursverenigingen, competities, musea en wereldtentoonstellingen. Daarnaast kunnen enkele aspecten op microniveau, zoals eretitels, carrièreverloop en loon, naar voren worden geschoven. Het zelfbeeld van de ingenieur vormt vanuit deze invalshoek een cruciale onderzoeksvraag, die in de literatuur van de verschillende landen tot nog toe weinig aan bod is gekomen.

De afgelopen maanden werden vooral gewijd aan een uitgebreid literatuuronderzoek over de ontwikkeling van het ingenieursberoep in de vier verschillende landen. Daarnaast werd er een eerste prospectie uitgevoerd van het Belgische bronnenmateriaal over de negentiende-eeuwse ingenieurs, waarbij vooral werd gekeken naar tijdschriften, parlementaire handelin-

gen, archieven van ingenieursverenigingen en van onderwijsinstellingen voor ingenieurs. Suggesties in verband met relevant bronnenmateriaal blijven steeds erg welkom.

Op 23 maart 2009 vond een eerste, internationaal seminarie plaats, met André Guillerme als expert voor Frankrijk en Ernst Homburg als kenner van het Duitse ingenieursberoep. Een week voordien was er al een ontmoeting met Mike Chrimes, hoofdbibliothecaris van het Institution of Civil Engineers in Londen. Op 2 oktober 2009 werd reeds een tweede internationaal seminarie georganiseerd. Naast André Guillerme, Ernst Homburg en Mike Chrimes, was nu ook de Fransman Antoine Picon, één van de autoriteiten in het onderzoekdomein, aanwezig. Die gesprekken en feedback lieten ons toe onze perceptie van de ingenieurs voor België evenals voor de drie overige landen te toetsen aan de verworven inzichten van de experts en onze blik enigszins te verruimen. Dat stelt ons bovendien in staat om hier al enkele voorlopige conclusies en bedenkingen mee te geven. We zullen daarbij op één aspect van het onderzoek dieper ingaan, met name de vraag naar de invloed van het staatsmodel en de nationale cultuur. Een vergelijking tussen Engeland en Frankrijk kan ons helpen de Belgische casus beter te situeren en enkele pertinente onderzoeksvragen over te nemen.

ENGELAND EN FRANKRIJK

De ontwikkeling en de kenmerken van het ingenieursberoep in Engeland en Frankrijk in de negentiende eeuw waren erg verschillend. Als verklaring daarvoor kunnen we drie belangrijke factoren aanduiden, namelijk het staatsmodel, de graad en het tempo van de industrialisering en de nationale cultuur of identiteit. Engeland kan worden omschreven als een liberale, industriële staat. Het laissez-faire beleid en de beperkte graad van overheidsinterventie hadden verregaande gevolgen voor de ontwikkeling van het ingenieursbe-

roep. Er was eerst en vooral geen sprake van officiële staatsingenieurs. Bijgevolg voorzag noch de overheid, noch de academische wereld zelf in een uitgebouwd systeem voor de opleiding en training van ingenieurs. De ingenieursgemeenschap zag zich verplicht zelf het beroep, van onder uit, te organiseren, wat de belangrijke rol van de nationale, professionele instituties verklaart. Die instituties, waarvan de Institution of Civil Engineers (1818) het prototype was, moesten door onderling debat en controle over de toetredingsvoorwaarden de integriteit van de beroepskwaliteit blijven garanderen. Voor de Engelse ingenieurs werd praktische ervaring nadrukkelijk hoger ingeschat dan een theoretische en academische opleiding. De sterke industriële cultuur, met Engeland als industriële en economische wereldleider, uitgedrukt in de eerste wereldtentoonstelling in Crystal Palace in 1851, lag mee aan de basis van die uiterst praktische oriëntering van het ingenieursschap. Pas vanaf de jaren 1870 vond een voorzichtige mentaliteitswijziging plaats ten voordele van een bredere theoretische basis.

Frankrijk daarentegen beschikte over een sterk gecentraliseerde staat met een prestigieus staatscorps dat op militaire leest was geschoeid. Die staatsingenieurs werden gerekruteerd uit een uitgebreid onderwijsnetwerk van ingenieursscholen, ingericht door de overheid. Frankrijk wordt algemeen beschouwd als de bakermat van de ingenieursopleiding, met de roemrijke École Polytechnique (1795) als de belangrijkste exponent daarvan. Het curriculum van die staatsscholen werd overheerst door theorie en wiskunde, waardoor de praktijkgerichte expertise naar de achtergrond werd verdreven. Het industrialiseringstempo, zo belangrijk voor het belang van een praktische of zelfs manuele oriëntering, lag in Frankrijk opmerkelijk lager dan aan de andere kant van het Kanaal. Daardoor bleek de bijbehorende industriële cultuur ook beduidend minder aanwezig. Bij de hogere elite van staatsingenieurs was er zelfs een uitdrukkelijke afkeer voor handenarbeid te bemerken.

Rekening houdend met enkele specifieke nuances, kunnen we concluderen dat het ingenieursberoep in Engeland een bottom-up organisatie kende, terwijl de gecentraliseerde staat in Frankrijk vanuit een top-down benadering het beroep organiseerde. Op het eerste gezicht lijkt België het Franse model te hebben overgenomen, wat blijkt uit de zeer gelijklopende organisatie van het staatscorps en het opleidingsnetwerk voor ingenieurs. Maar we mogen de rol van België als pionier van de industriële revolutie op het continent niet onderschatten. De functie van de nijverheidsscholen, die al vroeg rond de industriële centra aanwezig waren en praktische ingenieurs met het oog op de industrie opleidden, lijkt dat te bevestigen. We kunnen ons daarom de vraag stellen of, terwijl de Belgische overheid zich voor de ontwikkeling van het ingenieursberoep duidelijk liet inspireren door het Franse model, de industrie haar ideeën niet veel eerder haalde uit het Engeland? Kunnen we België met andere woorden een intermediaire positie toewijzen tussen Engeland en Frankrijk? Verder literatuur- en bronnenonderzoek kan hier hopelijk het antwoord bieden.

Identiteit(en) en religieuze instituten Relins-studiedag

MAARTEN VAN DIJCK

Op 24 april 2009 organiseerde het Historisch Onderzoeksnetwerk Religieuze Instituten in België zijn tweede studiedag. Daar werd het thema van identiteit(en) van religieuze instituten verkend. Iedere religieuze orde of congregatie wordt gekenmerkt door een bepaalde identiteit, die betekenis geeft aan het instituut en het situeert in de kerkelijke en wereldlijke omgeving. Maar wat houdt die identiteit juist in? In verscheidene bijdragen werd de diversiteit aan identiteiten in een historisch zoeklicht geplaatst.

Het Historisch Onderzoeksnetwerk Religieuze Instituten in België (Relins België) wilde bij zijn oprichting een impuls geven aan het onderzoek naar de geschiedenis van de religieuze instituten op het Zuid-Nederlandse en later Belgische grondgebied van de middeleeuwen tot heden. Op 19 oktober 2007 organiseerde het netwerk, waarvan het bestuur is samengesteld uit experts uit onder andere het Algemeen Rijksarchief, de Universiteit de Liège (ULg) en KADOC-K.U.Leuven, een eerste studiedag in de Koninklijke Academie te Brussel. Er werd een overzicht gepresenteerd van de historiografie van de religieuze instituten in België. De bijdragen zijn in het *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* (nr. 4 van 2008) gepubliceerd. Sindsdien heeft het netwerk seminars georganiseerd over het miniaturenatelier van de benedictinessen van Maredret en over de blauwe annonciaden (de zogenoemde annonciades célestes). De studiedag van

24 april 2009, met deze keer ook een spreker van Franse nationaliteit, was de volgende stap in de consolidatie van het onderzoeksnetwerk.

IDENTITEIT ALS THEORETISCH CONCEPT UITGERAFELD

Marie-Elisabeth Henneau (ULg) zorgde in de inleiding voor een theoretische kadering van het thema van de studiedag. Het concept 'identiteit' is immers niet altijd vanzelfsprekend. De spreker belichtte verschillende definities van het begrip: het bewustzijn van de eigenheid van het individuele of collectieve ik en van de mogelijkheid van zijn voortbestaan als referentiepunt; het geheel van waarden gedeeld door een menselijke collectiviteit, die haar toelaat zich van andere groepen te onderscheiden; een eigenschap waarvan de aard gelijk of onveranderd blijft in de tijd; een geheel van kenmerken en eigenschappen die toelaten een persoon te herkennen en zijn individualiteit te bepalen ten opzichte van de norm.

Voor de buitenwacht kunnen religieuze instituten de indruk wekken over een homogene identiteit te beschikken die doorheen de tijd altijd dezelfde is gebleven. Maar bij nader toezien blijkt die identiteit eerst en vooral steeds gelaagd te zijn. Ze zorgt voor een differentiatie ten opzichte van andere instituten, maar kan ook als voorbeeld dienen voor andere congregaties, waardoor complexe kruisbestuivingen kunnen ontstaan tussen een bepaalde spiritualiteit en een bepaald apostolaat. De gelaagdheid vloeit voort uit de verschillende identiteiten die een individu binnen een orde of congregatie met zich meedraagt. Het individu is steeds een man of een vrouw, is opgegroeid met een bepaalde sociale, economische en culturele achtergrond, spreekt een bepaalde taal en heeft een bepaalde nationaliteit. Identiteit kan trouwens op verschillende niveaus variëren binnen een instituut. De religieus is immers niet alleen lid van zijn orde of congregatie, maar maakt ook deel uit van een bepaald

*De recollecten-minderbroeders van Mechelen in
1868. [Sint-Truiden, archief Minderbroeders]*

huis of in een aantal gevallen van een bepaalde provincie. Diverse identiteiten kunnen dan ook met elkaar conflicteren.

Identiteit is niet alleen gelaagd, maar de mogelijkheid bestaat dat de identiteit van een instituut doorheen de tijd evolueert. Identiteit is dan geen essentieel, maar een variabel gegeven. Een orde of congregatie komt immers in een bepaalde historische context tot stand, waarbij haar eigenheid op vele manieren vorm kan krijgen. De identiteit kan ontstaan door de toewijzing van een regel door de kerkelijke hiërarchie, wat vaak gebeurde bij het ontstaan van negentiende-eeuwse vrouwelijke congregaties. De identiteit kan eveneens vorm krijgen door het particuliere levens-

verhaal van de stichter of stichteres of van onder, uit opborrelen uit de eerste groep van leden van het toekomstige instituut. De verdere geschiedenis van de orde of congregatie kan ertoe leiden dat de originele identiteit wijzigt. Ze moet immers steeds door de leden worden geaccepteerd en kan op ieder ogenblik intern of extern worden gecontesteerd. De vele observatiebewegingen binnen de oude orden, waarbij naar de originele regel wordt teruggegrepen, zijn daar een mooi voorbeeld van.

Henneau wees erop dat er verschillende mogelijke strategieën of uitingen van identiteit kunnen voorkomen. Er wordt vorm gegeven aan identiteit door de keuze van een naam (zowel individueel, op het niveau

van de gemeenschap als van het instituut) en een regel. De verering van bepaalde charismatische figuren en de zelfrepresentatie in beelden voeden de collectieve identificatie. Maar ook de uiterlijke verschijning speelt een rol in de identiteitsvorming. De keuze van habijt, voeding, economisch model, architectuur en liturgische gebruiken is evenzeer een manifestatie van de identiteit als een onderdeel van de vorming ervan.

DE HISTORISCHE INVULLING VAN IDENTITEITEN

In vijf presentaties kreeg het begrip 'identiteit' bij religieuze instituten een concrete historische vorm. Annick Delfosse (ULg-FUNDP) onderzocht hoe de identiteit van de jezuïeten op basis van een lichamelijke metafoor zich ontwikkelde tot een identiteit gebaseerd op een gemeenschappelijk geheugen. In de zestiende-eeuwse constituties werd de compagnie vergeleken met een lichaam, waarvan de diversiteit van de leden samen een geheel vormde. De grote verspreiding van de jezuïeten maakte dat stilaan werd gezocht naar de vorming van een geheugen voor het lichaam. Delfosse analyseerde de middelen die werden ingezet voor de vorming van een historisch geheugen in de jaren rond het generaal van Claudio Acquaviva (1581-1615).

De twee volgende sprekers gingen in op de identiteit bij de benedictijnen. Pieter-Jan De Griek (K.U.Leuven) besprak de monastieke geschiedschrijving tussen 1150 en 1550 als een bewuste en soms onbewuste uitdrukking van een (groeps)identiteit. Jean-Marie Le Gall (Rennes II) ging in op de spanningen tussen de eigenheid van individuele huizen en het streven naar een vernieuwde collectieve identiteit voor de benedictijner orde in de zestiende tot achttiende eeuw. Hij presenteerde de hervormingen die toen binnen de orde werden doorgevoerd niet als een reactie tegen zogenaamde misbruiken, maar als pogingen om de al te particuliere lokale identiteit van

Een benedictijn van de abdij van Vlierbeek op het einde van de 18de eeuw en een dominicanes van Brugge ca. 1930.

individuele huizen te onderdrukken. Daartoe werden nieuwe oversten aangesteld, de oude leden van abdijen verspreid over andere huizen, uitingen van lokale identiteit (zoals eeuwenoude vereringen van re-

likwieën en patroonheiligen) afgeschaft en werd een centraal noviciaat ingevoerd.

Kristien Suenens en Jo Luyten (KADOC-K.U.Leuven) stelden casussen voor over de zoektocht naar een identiteit uit de periode van het katholieke reveil in het midden van de negentiende eeuw. Kristien Suenens liet aan de hand van twee concrete voorbeelden (het Institut des Religieuses de l'Adoration Perpétuelle en de zusters dominicanessen van de Heilige Catharina van Siëna in Brugge) zien dat vele kloosterstichtingen in de genoemde periode door concrete sociale noden werden gedreven. Vervolgens werd in een zoektocht naar een eigen religieuze identiteit teruggegrepen naar spirituele modellen uit het ancien régime. Jo Luyten toonde als laatste spreker op welke manier de strekking van de recollecten identiteitsbepalend werd voor de heropstart van de orde van de minderbroeders in België. Deze strenge observantie van de franciscaanse regel werd eerst in Sint-Truiden aangehangen. Met de expansie van de Belgische minderbroederkloosters vanuit dat centrum werd de strikte variant dominant op het Belgische grondgebied.

Het Historisch Onderzoeksnetwork Religieuze Instituten in België kijkt momenteel uit naar mogelijkheden om ook de resultaten van deze studiedag te publiceren. Daarnaast worden er reeds voorbereidingen getroffen voor de organisatie van de volgende studiedag in 2010. Als thema is gekozen voor de Belgische missieactiviteiten in Congo. Daarbij wordt een tweevoudige invalshoek gehanteerd: de betekenis van de missies voor Congo zal worden onderzocht, evenals de betekenis van Congo in de geschiedenis van de Belgische congregaties. De studiedag zal worden ingepast in een ruimer internationaal colloquium over religie en kolonisatie dat naar aanleiding van de vijftigjarige onafhankelijkheid van de voormalige Belgische kolonie door KADOC-K.U.Leuven samen met enkele andere partners wordt opgezet.

Voor verdere informatie over de activiteiten van het onderzoeksnetwork kunt u steeds terecht op de website <www.relins.be>.

Van heinde en verre Het migrantenmidden- veld en zijn erfgoed

KARIM ETTOURKI

Het afgelopen decennium is de belangstelling voor migratie onder historici sterk toegenomen. Daarbij is de interesse verruimd van migratiebeleid en politieke migratie naar een nieuw werkterrein: de sociale en culturele aspecten van migratie en integratie. Het project “Stafkaart van het migrantenmiddenveld en zijn erfgoed in Vlaanderen 1830-1990” (FWO-Max Wildiersfonds) wil een repertorium opstellen, een stafkaart van het migrantenerfgoed, dat een licht werpt op de geschiedenis van migratie en integratie in Vlaanderen. Door op een gesystematiseerde wijze gegevens te verzamelen, realiseert dit project een essentieel werkinstrument voor het historisch migratieonderzoek. Bij gebrek aan publiek toegankelijk en goed ontsloten bronnenmateriaal blijven immers heel wat uitdagende vragen binnen de historiografie van migratie onbeantwoord.

AANPAK VAN HET ONDERZOEK

Het project ging van start in november 2008 en wordt gedragen door Amsab-ISG in samenwerking met KADOC. Twee onderzoeksmedewerkers, namelijk Piet Creve (Amsab-ISG) en Karim Ettourki (KADOC), staan in voor de prospectie en inventarisering van de erfgoedgehelen binnen één kalenderjaar. Een groep van experts, met name Idesbald Goddeeris (K.U.Leuven), Leen Beyers (K.U.Leuven/Museum aan de Stroom), Chris Timmerman (UA), Henk De Smaele

Herdenkingsschaal van de 62ste nationale bijeenkomst van de vereniging Associazione Nazionale Alpini te Pescara, 1989. [Genk, ANA]

(UA), Gita Deneckere (UGent), Frank Caestecker (UGent) en Guy Vanthemsche (VUB), zal onder leiding van Jan De Maeyer (KADOC-K.U.Leuven) toezien op de systematiek en coherentie van de gegevensverzameling, de vordering en onderlinge samenhang van de werkzaamheden en de kwaliteit van het uiteindelijke synthesesrapport. Aangezien het migrantenmiddenveld in Vlaanderen zeer divers is, werd geopteerd voor een pertinente afbakening. Het project focust op internationale immigratie en hanteert het ontstaan van België in 1830 als een beginpunt en 1990 als een richtinggevend eindpunt. De realisatie van het repertorium richt zich op de arrondissementen Gent en Antwerpen en op de mijnregio rond Genk. De drie ruimten laten toe verschillen tussen de migrantenorganisaties in kaart te brengen. De gegevensverzameling volgt een bipolaire aanpak. Enerzijds worden op basis van bestaande literatuur gegevens samengebracht aangaande historische migrantenorganisaties

en hun erfgoed. Anderzijds worden de bestaande middenveldorganisaties in kaart gebracht, samen met wat ze nog bewaren aangaande hun eigen geschiedenis en die van hun eventuele voorgangers. Daarbij wordt ook gestreefd naar de uitbouw van een duurzame vertrouwensrelatie met de migrantenorganisaties om zodoende de fundamenteën te leggen van wat de duurzame brug moet worden tussen de Vlaamse archiefinstellingen, het academisch onderzoek en het migrantenmiddenveld.

In eerste instantie komen Gent en Genk aan de orde, later gevolgd door Antwerpen. Amsab-ISG werkt tot juni 2009 aan de Gentse casus, terwijl KADOC de Genkse regio voor zijn rekening neemt. Hoewel dit kortlopende project bezwaarlijk het volledige spectrum van migrantenorganisaties en gemeenschappen in beeld kan brengen, stelt de geografische focus ons toch in staat om een breed en rijk scala aan migrantenorganisaties te inventariseren. Antwerpen heeft als grote havenstad steeds uiteenlopende immigranten aangetrokken. Transitmigranten, vluchtelingen en economische migranten maakten zowel in de negentiende als in de twintigste eeuw deel uit van de stadsbevolking en hebben bijgedragen tot de economische ontwikkeling van de stad. De internationale immigratie in Gent begon vooral in de tweede helft van de twintigste eeuw, toen de plaatselijke textielindustrie geen arbeidskrachten ter beschikking had.

Voor de realisatie van het register en de gegevensverzameling zal het project gebruik maken van de relationele webdatabank ontwikkeld binnen het ODIS-project. Dat instrument laat toe om de geschiedenis van het middenveld historisch-contextueel te ontsluiten. Vanuit die databank zullen de verzamelde gegevens worden ingevoerd en ter beschikking gesteld aan het publiek.

DE CASUS GENK

De Limburgse mijnstreek wordt gekenmerkt door drie grote migratiegolven: de Poolse in het interbellum, de Italiaanse vanaf 1946 en de Turkse vanaf 1963. Alle stonden hoofdzakelijk in het teken van de mijnindustrie. In de nasleep van de Eerste Wereldoorlog kwam een migratiegolf op gang vanuit het Ruhrgebied richting het westen. Zowel Polen als Joegoslaven vonden in die periode hun weg naar het Limburgse mijnbekken. De eerste groep, ook wel Ruhrpolen genoemd, was in het Duitse Rijk reeds vertrouwd met de sociëteit. Het zijn die migranten die in het begin van de jaren twintig een impuls gaven aan de Poolse verenigingen in Genk. De wortels van de eerste Poolse organisatie te Winterslag, de Poolse Unie, gaan terug tot 1923. In de daaropvolgende jaren zal mede door toevloed van nieuwe migranten het verenigingsleven openbloeien, met Poolse organisaties in Waterschei, Eisden, Heusden-Zolder en Beringen-Mijn. In 1945 neemt een honderdtal Poolse verenigingen deel aan een bijeenkomst te Brussel. Daar werd de naam Poolse Unie van België officieel aangenomen als koepel van het bruisende verenigingsleven. Hoewel heel wat archiefmateriaal de tand des tijds niet heeft kunnen doorstaan, bewaart de Poolse Unie te Beringen-Mijn de bijzondere levenswandel van die vereniging.

De bilaterale akkoorden met landen rond de Middellandse Zee na de Tweede Wereldoorlog betekenden het startschot voor grootschalige migratiestromen die moesten tegemoetkomen aan 'de kolenslag'. De rekrutering van mijnarbeiders gebeurde allereerst in Italië, dat zwaargehavend uit de oorlog kwam. In het kielzog van die akkoorden werden in de loop van de jaren 1950 verschillende verenigingen opgericht. Een van hoofdrolspelers binnen dat Italiaanse middenveld is de Associazioni Cristiane Lavoratori Italiani (ACLI) of de Christelijke Verenigingen voor Italiaanse Arbeiders, met kernen in Waterschei-Zwartberg, Houthalen, Zolder, Koersel, Beverlo, Maasmechelen

en Winterslag. ACLI had als doel een syndicaal kader te creëren voor de Italiaanse arbeiders in de verschillende gemeenten van het Limburgse koolmijnbekken. In de beginperiode gebeurde dat in nauwe samenwerking met het ACV. Momenteel zijn erfgoedgehelen van de verschillende afdelingen ondergebracht op de zolder van de provinciale zetel te Winterslag, waar ze worden gekoesterd door de huidige voorzitter Fernando Marzo. Daarnaast kwamen andere verenigingen tot stand, vaak geconcentreerd rond bepaalde regio's in Italië, sportclubs, oud-strijdersverenigingen, dans- en zanggroepen. Na de mijnramp in Le Bois du Cazier bij Marcinelle in 1956, waarbij 136 Italianen om het leven kwamen, weigerde Italië nog gastarbeiders naar België te sturen. Om tegemoet te komen aan de stijgende vraag naar arbeidskrachten werden kort daarop akkoorden gesloten met Spanje en Griekenland. Dat bracht nieuwe migratiegolven met zich mee. Zowel in Genk als in Houthalen kwamen nieuwe verenigingen rond die gemeenschappen tot stand.

Met de komst van Turken en Marokkanen in de jaren 1960 diversifieerde het culturele landschap in Limburg. Voor het eerst deed de islam op grote schaal zijn intrede in België. Door de sociale achtergrond, de godsdienstige en ideologische verbrokkeling is er echter geen sprake van een coherent en stabiel verenigingsleven. De meeste verenigingen zijn vluchtig en nauwelijks gestructureerd. Het sociale leven speelde zich in de beginjaren veelal af binnen de familiale kringen. Sinds de laatste twee decennia kent het Marokkaanse en Turkse verenigingsleven echter een zeker dynamisme en continuïteit. De functie van de moskee is niet meer louter gericht op de religieuze praxis. Er is een duidelijke verbreding van de socioculturele activiteiten, met jongeren- en vrouwenwerkingen.

Naast die grote migratiestromen zijn er ook kleinere migratiegolven geweest van onder meer Slovenen, Oekraïners, Hongaren, Tsjechen en Duitsers. Het moge duidelijk zijn dat het voorliggende project

geen exhaustiviteit nastreeft. Het poogt veeleer een steekproef te bieden van het migrantenmiddenveld, met belangstelling voor de diversiteit, de noden en de problematiek rond bewaring en ontsluiting van cultureel erfgoed.

HET CULTUREEL ERFGOED

De prospecties in de regio Genk laten ons toe om een eerste analyse te maken van de resultaten. Het verenigingsleven van Genk, met uitbreiding naar de naburige mijngemeenten, werd onder de loep genomen. Het cultureel erfgoed is zeer divers. De verschillende migratiestromen hebben het cultureel patrimonium van Limburg sterk gekleurd en dat uit zich zowel in de socioculturele activiteiten als in de uiterlijke kenmerken van de regio. Poolse zanggroepen, Sloveense koren, Italiaanse restaurants, Spaanse cafés, orthodoxe kerken en Turkse en Marokkaanse moskeeën hebben bijgedragen tot die Limburgse verscheidenheid.

Een eerste vaststelling die we kunnen maken bij het cultureel erfgoed van het migrantenmiddenveld is de weinige aandacht die eraan besteed is in het verleden. Daardoor zijn er heel wat archiefbescheiden verloren gegaan. Bewaring van erfgoed was geen prioriteit binnen de werking. Vooral bij oude verenigingen stellen we een groot verlies vast. Een tweede opmerking betreft de versnippering. Door bestuurswisselingen of bij het overlijden van bestuursleden raakt het erfgoed verspreid over verschillende personen en raakt uiteindelijk zoek. Daarbij aansluitend wordt het cultureel erfgoed van het verenigingsleven niet zelden gezien als persoonlijk bezit van de betrokken personen, wat centralisatie niet makkelijker maakt. Toch hebben de vele recente initiatieven rond erfgoed het bewustzijn en het belang van de culturele biografie bij de verenigingen aangewakkerd. Niet alleen is de interesse vanuit de lokale instellingen gegroeid, ook vanuit de landen van herkomst merken we een gestage belangstelling voor het migrantenerfgoed.

Dat stimuleerde de verenigingen om actief naar hun archieven te zoeken. Hier is een rol weggelegd voor de erfgoedinstellingen om aan de archiefvormers adviezen te verstrekken en oplossingen aan te reiken voor een kwaliteitsvolle en zorgzame behandeling van hun cultureel erfgoed.

RESULTATEN

De centrale doelstelling van het project is de realisatie van de stafkaart. Dat zal uitmonden in de publicatie van een eindrapport, dat ruim zal worden gedistribueerd. De opzet en de resultaten zullen ook worden bekendgemaakt op een internationale workshop in februari 2010. Daarop worden zowel onderzoekers, migrantenverenigingen als publiek uit de erfgoedsector uitgenodigd om te reflecteren over het belang van erfgoed van het migrantenmiddenveld in de historiografie van migratie. Door de betrokken migrantenorganisaties in contact te brengen met de erfgoedinstellingen kan tussen hen een duurzaam netwerk inzake erfgoedzorg tot stand komen, een brug naar vervolprojecten die de bewaring en valorisatie van het migrantenerfgoed een verantwoorde bestemmingsplaats kunnen geven.

Zevenjaarlijkse processies en feesten in de Maas-Rijnregio

Dynamiek en flexibiliteit van een traditie

GERT GIELIS

Tijdens de eerste julidagen van 2009 trok de Kroningsprocessie viermaal door de feestelijk versierde straten van Tongeren. Meer dan een half miljoen toeschouwers keken toe hoe zo'n 3500 deelnemers in processie het leven van Maria uitbeeldden en eer betoonden aan hun eeuwenoude Mariabeeld. Opmerkelijk genoeg gebeurt dat slechts eens in de zeven jaar. Die eigenschap delen de Kroningsfeesten met gelijkaardige feestelijkheden in Hasselt (Virga Jessefeesten), Sint-Truiden (Trudofeesten), Huy (Septennales), Maastricht en Susteren (heiligdomsvaart) en Aken (Heiligtumsfahrt). Aan dat rijtje kunnen nog verschillende - al dan niet verdwenen - feesten worden toegevoegd.

De merkwaardigheid van een zevenjaarlijks ritme wijst op een onderling verband. Tevens rijst de vraag of er nog andere gemeenschappelijke elementen in dit levende erfgoed te dedecteren zijn. Een antwoord daarop werd gezocht tijdens een eenjarig onderzoeksproject op initiatief van de erfgoedcellen van Hasselt, Sint-Truiden en Tongeren in samenwerking met KADOC. Vanuit een interdisciplinair perspectief nam het de zevenjaarlijkse processies in de regio Maas-Rijn onder de loep. Een historische analyse van verschillende zevenjaarlijkse processies en feesten vormde de basis voor een comparatieve en contextu-

ele synthese, die de cultuurhistorische betekenis van die gedeelde religieus-culturele erfenis wil duiden. Naast een beknopt historisch overzicht presenteert dit artikel enkele conclusies.

COMPLEXE GENESE

Uit onze zoektocht naar de oorsprong van de zevenjaarlijkse traditie blijkt dat de wortels van dat levende erfgoed tweeledig zijn: enerzijds de heilighdomsvaart-traditie, anderzijds de traditie van zevenjaarlijkse mariale processies.

Een heilighdomsvaart was een religieuze manifestatie waarbij voorname relieken publiekelijk aan de pelgrims werden getoond. Essentieel is dat dat gebeurde tijdens een veertiendaagse genadeperiode, die een zevenjaarlijkse turnus volgde. De historische vergroeiing van die verschillende componenten maakt de genese van de heilighdomsvaart complex. Bij bijzondere gelegenheden, zoals het kerkwijdingsfeest, toonden kapittels en abdijen voorname relieken aan pelgrims, die daarmee aflaten konden verdienen. In de veertiende eeuw werden in Aken de torentoning en een zevenjaarlijkse turnus ingevoerd, waardoor de traditie van heilighdomsvaarten ontstond. In navolging van Aken namen ook andere kapittels en abdijen (onder meer in Maastricht, Tongeren, Luik, Susteren, Aldeneik, Sint-Truiden en Rolduc) die gebruiken over. Op die manier ontwikkelde zich een statienetwerk, met Aken als spil. Tijdens de vijftiende eeuw kende de heilighdomsvaart een groot succes, vooral in Aken en Maastricht. Maar door de reformatische kritiek en de godsdiensttroebelen taande het succes ervan in de zestiende eeuw. De traditie overleefde de crisisperiode, maar was nog slechts een schim van de middeleeuwse heilighdomsvaart. De gegevens over de Tongerse en Sint-Truidense heilighdomsvaart zijn zo schaars dat we nauwelijks meer weten dan dat de traditie in stand werd gehouden tot het einde van het ancien régime. In 1790 vond de laatste heilighdomsvaart van de oude stempel

Affiche van de zevenjaarlijkse processie in Tongeren, 1911. [KCC1204]

plaats. Tijdens de Franse overheersing verdwenen de reliekschatten en werden de kerkelijke instellingen die de traditie controleerden, buitenspel gezet.

De oorsprong van de zevenjaarlijkse processies kadert in een heel andere context. De Contrareformatie bracht de devotie voor Maria op het voorplan. De geruchten rond miraculeuze Mariabeelden zorg-

den voor de opbloei van nieuwe bedevaartsoorden (Scherpenheuvel, Kortenberg, Hasselt, Huy, Verviers ...). Vanzelfsprekend werd de Heilige Maagd ook met processies vereerd. In Hasselt werd in 1682 voor de eerste maal een zevenjaarlijkse processie gehouden. In Huy is de zevenjaarlijkse turnus met zekerheid aanwijsbaar vanaf 1687, al bestond hij daar mogelijk reeds eerder. Werd hier de zevenjaarlijkse traditie van de heilighdomsvaarten overgenomen? Hoewel culturele verbreiding niet uitgesloten is, staat een rechtstreeks verband met de heilighdomsvaarten niet vast. Die waren reeds geruime tijd op hun retour en bovendien verschilde het kader van de afzonderlijke tradities enorm. In de achttiende eeuw vestigde de zevenjaarlijkse traditie zich definitief in Huy en Hasselt, maar ook daar betekende de Franse overheersing een breuk.

REVITALISATIE EN (RE)CONSTRUCTIE VAN TRADITIES IN DE NEGENTIENDE EEUW

Na de afsluiting van het concordaat (1801) kregen de katholieken weer ademruimte. Dat maakte een terugkeer van de reliekschatten en miraculeuze beelden mogelijk. Van de verkregen vrijheid maakten de gelovigen gebruik om de draad met het oude geloofsleven met monjesmaat weer op te nemen. Zowel in Huy als in Hasselt herleefde de zevenjaarlijkse processie. De heilighdomsvaarttraditie daarentegen vond in die periode geen tweede adem, met uitzondering van de Aachenfahrt (1804). In de oude staties bleek door het verdwijnen van de organiserende kerkelijke instellingen een herstel van de heilighdomsvaart onmogelijk.

De negentiende eeuw stond voor de katholieke kerk in het teken van herstel en profilering. In België slaagde ze erin haar greep op het gewone volk te verstevigen, onder meer door de promotie van volksdevoties. Vooral de populariteit van Maria nam enorme proporties aan. In verschillende Belgische steden werd bij wijze van ereken het plaatselijk vereerde Mariabeeld

Na de schok van de Tweede Wereldoorlog werd de draad van de zevenjaarlijkse traditie in dankbaarheid weer opgenomen. Dat massadevotie ook toen nog aansprak, bewijst de wedergeboorte van de zevenjaarlijkse traditie in Sint-Truiden (1956), waar een relieken-

processie, een reliekentoning en de stadsversiering werden georganiseerd volgens de patronen die ook in andere Limburgse steden gangbaar waren. Het tijdstip van die heropstanding - aan de vooravond van de jaren 1960 - maakt die casus bijzonder interessant.

Reeds in de jaren 1950 zetten een aantal vernieuwings-tendensen zich door. Leken werden meer en meer betrokken partij door de oprichting van organisatie-comités. De organisatie slaagde erin om stilaan een coherente inhoudelijke lijn vast te leggen. De stadsversiering bleef een cruciaal element, maar ze onderging een geleidelijke transformatie door de modernisering van de stad en veranderingen van smaak en mode. Het programma werd uitgebreid met tentoonstellingen en concerten.

De kerkkritische golf van de jaren 1960 overspoelde ook de zevenjaarlijkse traditie. De tijdgeest zette aan tot een inhoudelijke en vormelijke vernieuwing, al voltrok dat proces zich niet altijd zonder slag of stoot. Versobering werd het motto en de organisatie legde de nadruk op innerlijke spirituele beleving, zowel bij deelnemer als toeschouwer. Typisch voor die periode is de terugkoppeling van de Bijbelse boodschap naar de actualiteit. De traditionele aflaten en bedevaarten sneuvelen door een uitdovende interesse. De vraag naar de zin van de traditie en haar religieuze boodschap werd door de (gelovige) gemeenschap finaliter positief beantwoord. Waar elders de religieuze leefwereld desintegreerde, overleefden de zevenjaarlijkse feesten de kerkelijke crisis. Wel bleek dat de dieper gewortelde tradities (Hasselt en Tongeren) het ag-giornamento anders verteerden dan de relatief jonge traditie van Sint-Truiden, waar het religieuze kader wel werd losgelaten.

De meest opvallende tendens van de laatste decennia is de enorme schaalvergroting die de feesten hebben ondergaan. Door de gemeentelijke fusie werd een nieuwe deelnemersreserve aangeboord. Het aantal

toeschouwers zat vrijwel de hele twintigste eeuw in de lift, onder meer door een steeds verbeterende verkeersinfrastructuur, een grotere mobiliteit en de invloed van de moderne media en marketing, die grootschalige promotiecampagnes droegen. De feesten werden een platform voor allerhande culturele nevenactiviteiten (concerten, tentoonstellingen ...), een trend die reeds in de jaren 1950 was ingezet. Om specifieke doelgroepen aan te spreken (jongeren, zieken, bejaarden ...) werden dagen op hun maat ingericht. De schaalvergroting verplichtte de organisatie tot professionalisering en specialisatie. Moderne middelen werden daarbij niet geschuwd. De organisatie at niet alleen uit de hand van de kerk en haar gelovigen, maar kon ook rekenen op financiële steun vanwege de bedrijfswereld en de stad, die overigens ook op andere vlakken ondersteuning gaf. Tegen het einde van de twintigste eeuw groeiden de feesten uit tot massaevenementen.

De zevenjaarlijkse traditie is niet gespaard gebleven van invloeden van de postmoderne maatschappij, zoals laïcisering, profanisering en commercialisering. Individualisering en veranderingen in de sociale layout van de stad bedreigen het traditionele gemeenschapskarakter. Onder druk van het godsdienstsceptische klimaat loopt de zevenjaarlijkse processie het voortdurende risico om een folkloristisch spektakel met erfgoedwaarde te worden. Toch blijven de feesten tot op de dag van vandaag beantwoorden aan de hang naar religie, verbondenheid en gemeenschapsgevoel en de gehechtheid aan traditie.

ENKELE ALGEMENE CONCLUSIES

De complexe genese en evolutie van dit veelzijdige onderwerp laten toe diverse conclusies te trekken. Uit het historische overzicht blijkt dat de feesten een afspiegeling bieden van de religieuze en maatschappelijke evoluties doorheen de geschiedenis, alsook van de gangbare mode en smaak. Om die reden zijn er

enerzijds verschillende gemeenschappelijke ontwikkelingen vast te stellen wat betreft organisatie, uitwerking, vormgeving en omkadering. Anderzijds heerst er een grote onderlinge diversiteit, omdat de traditie sterk afhankelijk was van lokale factoren. Ze verbond zich met de stedelijke identiteit en daarin schuilt ongetwijfeld een verklaringsgrond voor haar standvastige overleven. De traditie van zevenjaarlijkse feesten illustreert eens te meer dat een traditie geen statische, onveranderlijke entiteit is, die voorschrijft, die dicteert om klakkeloos gevolgd te worden. Weliswaar kon de organisatie steeds terugrijpen op bekende concepten en patronen, op gewoonten en gebruiken, op een zekere expertise die in de loop der jaren was opgebouwd, maar telkens opnieuw werd dat geheel binnen een constant wijzigend tijds kader herdacht, bijgeschaafd, gekneed. Een traditie wordt daarmee voortdurend gemodificeerd, wat doet besluiten dat ze een dynamisch en flexibel gegeven is.